

TUBA AĞZINDA İYİK

SAADET ÇAĞATAY

Ankara

1. Birçok eskilikleri, yani arkaik söz ve teşkilleri hâlâ içinde bulunduran Altay ve Hakas ağızları, Türk lehçe ve ağızlarının araştırılmaları bakımından çok önemlidirler. Bu cümleden Tuba ağızında bulunan *iyik* kelimesi dikkati çekmektedir.

Tuv. Slov. 694 s. de *iyik* tekid ve bildirme, yani —*tır* (—dır), *boor* (bolur, olur), *irgin*, —*lä*, —*daa* (dahi, daha) vb. arasındadır. Aynı lügatin 709 s. de ise *iyikpe* (*iyikpe* = *iyik mi*) soru ekiyle *azı*, *çok bolza* (yoksa, yok olsa) «veya» anlamına gelen sözlerin arasındadır. Böylece verilmiş misallerden de anlaşılacağına göre bu *iyik* bir fiili tasdik ve tekid eder ve bazan şartla, bazan da soru eki *mi* (*be*, *pe*) ile bağlanır.

2. Gr. Tuv. 379 s. de bu gramerin müellifleri bu kelimeyi *iyik* > *iyk* > *jik* > *juk* şeklinde Tuba ağızında olan —*çık*, —*jik* geçmiş zaman ekiyle birleştirmektedirler. Bu maksatla *çor*—<*yori*— fiilini de yardımcı olarak göstermektedirler ki, doğru düşündükleri halde yanlışla kaymaktadırlar. Tuba ağızında eski *y*—ler > *ç*—dir. Geçmiş zaman eki —*çık* —*jik* eki de eski Türkçede —*yuk*, —*yük* şeklinde olan bir geçmiş zaman ekidir, gayet tabii bütün fiillere eklenebilir.

3. Vaktiyle W. BANG *ädgü tityük nomluğ* TTIII — 108 de geçen —*yük* ekini "Präteritum," olarak açıklamış (bk. notlara) ve eski Türkçeden misaller vermişti. Bu sırada CASTRÉN'in Abakan Ağızları (§ 77, 83) ndan ve RADLOFF Proben II den —*jik*, —*çık* ile geçen *al—jik* «*al—dı*», *per—jik* «*ver—di*» gibi misaller de göstermişti. Nitekim bu eski —*yuk*, —*yük* geçmiş zaman ekleri çok sayıda olmasa bile, —*dık* ekinden ayrı bir teşkil olarak anlaşılabilir kadar eski Türk kaynaklarında vardır. A. v. GABAIN, A. Gr. § 218 de bu eki «Perfekt II» olarak almakta ve bir hayli de misal vermektedir. Böylece Altay veya Hakas ağızlarındaki geçmiş zaman eki olan —*çuk*, —*juk* eski —*yuk*, —*yük*'dan gelmektedir, bunda şüphe yoktur. Tuv. Slov.'da da buna dair sarîh malzeme bu ekin çekimleriyle de görülmektedir. 689 s. de :

*kel—çik men (çop)*¹, *kel—çik sen (çop)*, *kel—çik (çop)*, *kelçik bis*, *kel—çik siler (çop)*, *kel—çik—ter (çop)* «ben geldim ya, geldin ya, geldi ya» vb. bir tekitle çekilmektedir. Aynı şekilde Gr. Tuv. 377 de: *al—çik men* «al—dım», *bar—jik men* «vardım», *kör—jük men* gördüm, olumsuzları: *al—ba—jik men* «almadım», *bar—ba—jik men* «varmadım», *kör—be—jik men* «görmedim» fiillerinin tam çekimleri verilmiştir. Buradaki (*çop*) tekit ekiyle gösterilmesi de dikkati çeker, anlaşılan —d—ı geçmiş zaman ekinde ayrılmakta ve ayrılması da istenmektedir.

4. *iyik* cümle içinde şart ve muzari ile :

a) Tuv. Slov. 189 s. *sen düün kelgen bolzuñza, eki bolur iyik* «sen dün gelmiş olsan, iyi olacaktı».

daarta ayas xün bolur bolza, eki bolur iyik «yarın ayaz (açık) gün olursa, iyi olur idi».

Aynı lügatin 705 s. sinde *iyik*'in tamamlayıcı fiilin muzari ile bitişik kullanılan şekilleri gösteriliyor: *kelziñze amıraar iyik* veya *amıraarık men* «gelirsen sevinir idim» bunun yanında olumsuzu: —*bazık* şekli de böyle yanaşma (Enklise) ile kullanılabilir, Türkiye Türkçesinde *olur—du* < *olur idi*, *olmaz—dı* < *olmaz idi* gibi. Aynı yerde bu ekin menşeyini gösteren —*gay* ile yapılmış şu cümlenin muzari ile yapılan teşkille aynı anlama geldiği belirtilmektedir: *kelziñze amıraay ertik men* «gelirsen sevinir idim». Bunun yanında umumiyetle —*kay ertik*, —*gay ertik* şekillerinin kullanılışı zikredilir ve yine bu lügatin 588 s. deki ayrı kelime anlamları sırasında «olsa idi, şayet» verilmektedir ki, *er—i—* fiilinden geldiği âşikârdır.

b. Soru cümlesinde: *kim kelgen iyik* «kim gelmiş idi?»

Soru cümlesinde *mi (pe, be)* edatiyle: *Ak kıs kelgen iyik be?* «Akkız gelmiş idi mi?».

iyik pe «herhalde, veya» anlamında soru ve tasdik cümlesinde kullanılır: *bolbas iyik pe* «olmaz mı? elbet olur!»; *mañaa dilgi iyik pe azı kodan çoraan xire—dir* «burada herhalde tilki veya tavşan yürümüş olacaktır (tahmin olunur)».

Bu teşkil *çop* tekidiyle de bir hayli kullanılır: *sen teatrğa çoraan iyik sen çop?* «sen tiyatroya gitmiş idin ya!».

¹ *çop* kelimesi de Moğolca bir tekid olacaktır, V. H. Todayev'in *Mogol gramerinde* (192 s. de) *yum* «bağ, bir işi tekid anlamında» kelimesi var, *y—ç*, ile belki aynı *çop* ile ilgilidir?! Fakat bunun yanında yine Uygurca'da geçen *yom—kı* bütün, hep kelimesi akla gelebilir.

5. Bu gözden geçirdiğimiz cümlelerden, Tuba ağzında hâlâ yaşayan *iyik* kelimesinin eski *er—«i—»* fiilinden —*yük* geçmiş zaman ekiyle yapılmış *er—yük>iyik* şeklinde bir teşkil olduğu meydana çıkmaktadır.

Eski dilimizde (Uygur ve Köktürk) *er—«i—»* fiilinin *er—ür*, *er—mez muz*, *er—ti*, *er—miş* geçmiş zaman, *er—gey*, *er—teci* gelecek zaman, *er—i—gme*, *er—i—gli*, *er—ken* partisip şekilleri, *er—gü* isim teşkili (oturacak yer) *erİNç*, *erki* «soru, tekit, bildirme ve şüphe» anlamı şekilleri *er—ser* «ise» şart şekilleri biliniyor. Bunun yanında işte bu *er—yük* şekli de ikinci bir geçmiş zaman olarak ortaya çıkmaktadır. Yukarıda bahsedilen fiillere de eklenen —*çık*, —*jık* ekleri şüpheye mahal bırakmamaktadır.

6. Bu ekin diğer fiillerle —*çık*, —*jık* şeklinde, bu ağzın *y > ç*, *c*, *j* özelliğine göre kullanılıp da, burada değişmeden yaşamasına misal olarak eski *erki*² şüphe, tekit ve soru edatını gösterebiliriz, bu edat bu ağızda *irgi*, *irgin* (instr.) *iyin* şeklindedir.

Meselâ : Gr. Tuv. 433 *bar irgi be?* «var mı ki?» aynı eser 453 s. de *sugga düje berjik irgi be*, *azı karji börüler algaş*, *barjiktar irgi be?* «suya düşü verdi mi, veya zâlim (karşı, ters —aksi) kurtlar alıp götürdüler mi acaba?» Tuv. Slov. 453 s. de *xurın*³ *kaş şak irgi am* «bilmem, saat kaç (kaç zaman) ki şimdi». Aynı lügatte 195 s. de *irgi* için bir soru cümlesinde nezaket eki denmekte ve *meñee çagaa bar irgi be*, «bana mektup var mı ki?»; aynı yerde *kajan irgin çedip keldiñ* «sen (buraya) ne zaman geldin ki?» bir nevi nazik ve yumuşak hitaptır. Aynı yerde : bu *irgin* «iken» anlamında masal başlarında bir formül gibi kullanılmaktadır : *çurttap çoraan çüveñ irgin* «bir varmış bir yokmuş (yaşayıp yürüyen nesne (çüve Mog.) imiş)»; a.y. 189 *bo çılın düjüt çaağay iyin* «bu yılın mahsulü iyi (yarayacak) ya».

Böylece bu misallerden de anlaşıldığı gibi eski *erki* de bu ağızda *irgi*, *irgi—n*, ve *iyin* olarak *r* sesinin düşmesi *g* sesinin de *y* sesine çevrilmesiyle, meselâ *iki = 2* rakkamın *iyi* olması gibi, eski şekle çok yakın olduğu halde, aynı ağızda yan yana yaşamaktadır, bu *iyin* fonetik bakımdan daha fazla bozulmamıştır, üstelik de gramerde *iyik* kelimesi de *irgi*, *irgi—n* gibi edatlarla birlikte söz konusu edilerek açıklanmaktadır⁴.

² Vaktiyle *TDAY - Belleten 1963-* «Türkçede *ki /erki*» başlıklı küçük bir yazımda eski dilimizde olan *erki*'nia bugünkü Türkiye Türkçesindeki yerini açıklamaya çalışmıştım.

³ *xurın* Mog. «bilmem, bilâkis, da» gibi bir bağdır.

⁴ *Turkologičeskiy Sbornik, Moskova 1966* (KONONOV armağanı nüshasında) NASILOV'un *-yuk*, *-yük* eki hakkında bir makalesi olduğunu, ancak bu yazının tashihleri sırasında öğrendim.

Kısaltmalar

- Tuv. Slov. — *Tuvinsko-russkiy slovar*, Moskova, 1955 Palmbach, A. A.
- Gr. Tuv. — *Grammatika Tuvinskogo yazıka*, Moskova 1961 A. A. Palmbach, ve F. G. Is'hakov.
- TT III — *Türkische Tarfan-Texte*, W. BANG, A. v. GABAIN 1990.
- A. Gr. — *Alttürkische Grammatik*, A. v. GABAIN 1941, 1950.